

*Софийски университет "Св. Климент Охридски",
Философски факултет, катедра "Философия"*

Диана Иванова Петрова

Святото в религиозния опит в прагматизма. Уилям Джеймс и Чарлс
Сандърс Пърс

Автореферат

за присъждане на образователна и научна степен доктор

(шифър 2.3 - Философия)

Научен ръководител

доц. дфн Владимир Теохаров

София

2020

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за защита на..... (дата/ месец) 2020 г.

Дисертационният труд се състои от въведение, три глави (всяка, от които завършваща с изводи), заключение, библиография и научни приноси. Общият му обем е 164 страници.

Публичната защита на дисертационния труд ще се проведе на ..... 2021 г. от ..... часа в зала ....., Философски факултет, в сградата на СУ „Св. Климент Охридски“.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в стая ....., Философски факултет, в сградата на СУ „Св. Климент Охридски“.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Въведение.....	4
<u>Прагматизмът като теория на знанието.....</u>	10
Глава 1.....	16
Метафизика на прагматизма	16
<u>1.1. Дарвин и началото на прагматизма .....</u>	18
<u>1.2. Еволюционизмът на Чарлс Пърс.....</u>	19
<u>1.3. Монистична метафизика .....</u>	22
<u>1.4. Тихизъм, синехизъм и агапизъм.....</u>	23
<u>1.4.1. Истина .....</u>	27
<u>1.4.2. Научна общност.....</u>	28
<u>1.5. Радикален емпиризъм и прагматизъм при Уилям Джеймс.....</u>	30
<u>1.6. Представата на Джеймс за „чистия опит“.....</u>	33
<u>1.7. Изводи.....</u>	38
Глава 2.....	39
<u>Прагматистка епистемология: отношението между истина и обективна реалност.....</u>	39
<u>2.2. Уилям Джеймс: живот и философия.....</u>	40
<u>2.3. Джеймсовият хуманизъм .....</u>	45
<u>2.4. Истината и знанието в Джеймсовия прагматизъм .....</u>	48
<u>2.5. Истинно и полезно в теорията на Уилям Джеймс.....</u>	50
<u>2.6. Чарлс Сандерс Пърс – творчество и философия.....</u>	53
<u>2.6.1. Таксономията на Пърс .....</u>	57
<u>2.7. Основни възгледи на Пърсовия прагматизъм.....</u>	60
<u>2.8. Джон Дюи .....</u>	67
<u>2.8.1. Религиозното във философията на Джон Дюи.....</u>	69
<u>2.9. Прагматизма като метод .....</u>	78

<u>2.10. Теория за истината и знанието</u>	81
<u>2.11. „Инструменталният“ възглед за истината</u>	86
<u>2.12. Логиката на Пърс</u>	87
<u>2.12.1. Абдукция, дедукция и индукция</u>	89
<u>2.12.2. Пърсовият фалибилизъм</u>	93
<u>2.12.2.1. Възприятие</u>	93
<u>2.12.2.2. Логика на научните изследвания</u>	95
<u>2.13. Изводи</u>	97
<u>Глава 3</u>	98
<u>Прагматизъм, религия и вяра</u>	98
<u>3.1. Връзка между религиозните убеждения и прагматичното отношение</u>	100
<u>3.2. Уилям Джеймс - прагматизъм и религиозна вяра</u>	101
<u>3.2.1. Джеймс и свободната воля</u>	103
<u>3.3. Понятието за религия при Уилям Джеймс</u>	106
<u>3.3.1. Религия и вяра – Уилям Джеймс</u>	113
<u>3.3.2. Уилям Джеймс и неговата концепция за „Божественост“</u>	119
<u>3.3.3. Теорията на Джеймс за свръхестественото</u>	122
<u>3.3.4. Прагматизъм, религия и плурализъм</u>	125
<u>3.4. Приноси от „Разновидностите на религиозния опит“</u>	129
<u>3.5. Религия и представата за Бог при Чарлс Пърс</u>	133
<u>3.6. Забравеният аргумент за реалността на Бог</u>	136
<u>3.7. От съмнение към вярване - Пърсовата теория на изследването</u>	138
<u>3.8. Критика срещу методологическото съмнение на Декарт</u>	141
<u>3.9. Религиозната вяра Пърс vs Джеймс</u>	143
<u>3.10. Изводи</u>	150
<u>Заключение</u>	151
<u>Научни приноси</u>	154
<u>Библиография</u>	155

СЪДЪРЖАНИЕ

<u>Съдържание на дисертационния труд</u>	3
<u>Прагматизмът като теория на знанието</u>	6
<u>Метафизика на прагматизма</u>	8
<u>Прагматистка епистемология: Отношението между истина и обективна реалност</u>	12
<u>Прагматизъм, религия и вяра</u>	16
<u>Заключение</u>	20
<u>Научни приноси на дисертационния труд</u>	22
<u>Публикации по темата на дисертационния труд</u>	23

ПРАГМАТИЗМЪТ КАТО ТЕОРИЯ НА ЗНАНИЕТО

Във въвеждащата част на дисертацията съм изложила целите и концепцията на моето изследване. С настоящата теза си поставям за цел да извърша концептуална реконструкция, която локализира смисъла и валидността на религията в рамките на философията на американския прагматизъм, проследявайки отношението между науката и религията в концепциите на Уилям Джеймс и Чарлс Пърс, като една от основните теми в системата на религиозната мисъл. С това искам да покажа, че решението, което прагматизмът дава за отношението между науката и религията се постига чрез прагматистката концепция за вярването като синтез на знание, вяра и действие. Чрез принципите на прагматизма, плурализма, радикалния емпиризъм и теория на истината ще се опитам да изследвам „вярването“ като най-фундаменталното понятие на прагматизма и да проследя връзката между науката и религията в ранния прагматизъм. В тази работа се фокусирам върху прагматистката ориентация и възгледи на Уилям Джеймс и Чарлс Сандърс Пърс, като през призмата на религиозната сфера показвам, че прагматисткият метод и теория за истината са свързани с концепцията за вярването, като единство на знание, вяра и действие. Именно това специфично единство, характерно за ранния прагматизъм е в основата на стратегията на прагматистите за синтезиране и съвместяване на традиционни нагласи и разбирания в една изцяло нова гледна точка, свързана с отношението между наука и религия.

Като въведение към проблема за отношението между наука и религия дефинирам и извеждам основните аспекти от творчеството на класическите автори на това течение, поставяйки прагматичната концепция в една реалистична рамка. Чрез историко-философският анализ интерпретирам приносите на първите прагматисти, като в процеса на изследването е разгърнато по-широкоспектърно и обстойно проблема, превръщайки по този начин това изследване в „теоретичен случай“, чрез който изучаването на произхода на философския прагматизъм и приноса му към религиозният опит не би могло да бъде

разбрано, без да се отчита контекста, в който е възникнал и промяната в разбирането на реалността, спомагайки не само за укрепване на общото ни разбиране за тази интелектуална традиция, но също така ще помогне и за прецизиране и преосмисляне на религиозния опит в прагматизма.

За постигането на заложените цели съм използвала основни текстове на двамата прагматисти, както и анализи и трудове на техни критици, в които се дискутира и интерпретира религията в отношението с науката и религиозната проблематика в контекста на вярването и религиозния опит. Със събраният материал в областта на проблематиката ще аргументирам задълбочено моята теза, като за целта съм я разделила в три глави, в които разглеждам метафизиката, епистемологията и етико-религиозните възгледи и убеждения на Уилям Джеймс и Чарлс Пърс. В това академично изследване, събиращо теоретични и етични позиции на тези мислители, концептуализирайки религиозните вярвания на американския прагматизъм, разширявайки философският дебат и защитавайки поставените цели и задачи, като начало съм извела твърдението, че прагматизмът е оригинално мисловно течение и ключова роля при възникването му оказва основаната в Кеймбридж неформална общност от група млади интелектуалци, наречена „Метафизичен клуб“. Научното изследване акцентира върху аспектите, свързани с темата за истината, знанието и вярата в контекста на емпиризма, метафизиката и епистемологията, както и прилагането на прагматизма по отношение на света, науката, религията и здравия разум в различните концепции.

Именно тази социална алюзия към прагматическите ценности фокусира интереса ми да проследя отношението между науката и религията в прагматическият контекст, както и към Пърсовата и Джеймсовата концепции за религията.

МЕТАФИЗИКА НА ПРАГМАТИЗМА

Първата част от настоящото изследване съсредоточавам върху идеята за еволюция, която заема водещо място в прагматистката философия, изясняването на метафизичните идеи на Пърс и значението на неговият монизъм, тъй като смятам, че именно еволюционизъм е ключът за разбирането на метафизичните възгледи и на двамата философи и тяхното взаимодействие с епистемологията им. Чрез агапизма¹ и теорията си за трите категории Пърс въвежда в метафизиката и допускания на религиозна основа, а при Уилям Джеймс е така наречената от него доктрина „радикален емпиризъм“, основана на представата му за „чистия опит“.

Разглеждайки историята на философията, проследявам как от началото ѝ като дисциплина великите мислители са разработили структурирана и конкретна философска система, установявайки връзка между техните епистемологични позиции и метафизични доктрини, което е лесно разбираемо предвид когнитивните процеси, като част от опита и реалността към която принадлежат. Първо анализирам идеите на Дарвин и няколко водещи теоретици на еволюцията през този период, тъй като смятам, че това е ключов момент, който ще ни предостави възможност по-задълбочено да разберем обективният идеализъм и монизъм на Пърс, които са отличителен белег в личното му развитие като философ сред съвременниците му. След това се концентрирам върху идеята за еволюция, заемаща централно място в Пърсовата философия и играеща ключова роля за разбиране значението и отношението на прагматизма и семиотичната му доктрина. В тази глава разглеждам теория за истината на Уилям Джеймс, допълваща се от определени метафизични доктрини, и обяснявам връзката между прагматизма с т.нар. радикален емпиризъм, който предоставя подходящия метафизичен материал за разработване на прагматичната епистемология и изяснявам начина, по който прагматизма се допълва от т.нар. плурализъм, осигуряващ метафизичната „основа“, необходима за разработването на философска система,

---

¹ от гръцкото ἀγάπη – „агапе“; любов. Означава любов, която е в основата на еволюцията на вселената. За първи път Пърс използва „агапизъм“ през 1893 г., според който любовта е основна действаща сила в Космоса
Peirce, Charles S. *Evolutionary Love, In The Monist*, pp.188

URL: <https://arisbe.sitehost.iu.edu/menu/library/bycsp/evolove/evolove.htm>

метафизично и епистемологично кохерентна. Съществен момент, тук е, че чрез позоваване на монизма още със своя произход, радикалният емпиризм е неразделно свързан с плурализма² и в основата на радикалният емпиризм е концепцията за опита, върху който Джеймс развива цялата си метафизична теория.

В изложените аргументи съм представила Пърсовата философия, според която във вселената има непрекъснат процес на движение, които освен, че е спонтанен, но и хармоничен. Движението на вселената, както и запазването на устойчивостта ѝ във времето са сред основните проблеми, които засяга Пърс в еволюционната си космология и трите принципа на еволюцията: тихизъм, синехизъм, агапизъм. Докато по този начин той въвежда в метафизиката и допускания с религиозна основа, във възгледът на Джеймс за развитието на света се открива по-скоро една плуралистична онтология, основаваща се на доктрината за „радикален емпиризм“, в центъра, на която стои концепцията за опита (за „чистия опит“), върху който Джеймс развива цялата си метафизична теория.

Пърс твърди, че всички отклонения от природните закони са резултат не само от погрешно научно наблюдение, но и заради „случайността“, тъй като всички те са следствия от непрекъснатият процес на развитие. Всички свои хипотези и разсъждения, свързани с еволюцията, Пърс описва в текста „Еволюционна любов“, който е част от поредицата от метафизични есета, публикувани в списание „The Monist“³, като всяко есе обхваща различен елемент от космологията му. Публикуваните в „Монист“ текстове се обединяват около идеализма и реализма в метафизиката, идея наречена „обективен идеализъм“, която би могла да бъде разбрана само чрез идеята за еволюцията. Този „обективен идеализъм“ е определен като „монистична теза и материята е „изтощен разум“⁴. Така, чрез „монизма“

---

² Онтологическо разбиране, според което вселената се състои от индивидуални съзнания. Докато Пърс полага епистемологията в една еволюционна метафизика, то Джеймс се насочва към онтологически плурализъм.

³ Есетата са публикувани в периода 1891 – 1893 г. когато главен редактор на списанието е философът Пол Карус, който предлага на Пърс да публикува. Peirce, Charls. Essential Peirce, Vols. 1-URL: https://books.google.es/books?id=I36iG0-qjdQC&printsec=frontcover&dq=the+essential+peirce&hl=bg&sa=X&ved=0ahUKEwi3zK_H74XqAhXhlosKHfk6ASQQ6AEIJzAA#v=onepage&q=monist&f=false

⁴ Houser, Nathan. The Scent of Truth, p. 23-24

Пърс успява да преодолее дъализмът между разума и тялото. Самият той допуска и разглежда няколко варианта на взаимносвързаност на менталните и физическите закони: като независими един от друг или като следствие един от друг. Развивайки Кантовата идея, според която философските системи са изградени именно на архитектурни принцип и законите на природата могат да се обяснят като част от процеса на непрекъснатото развитие, тъй като във вселената присъства елемент на случайност, който би могъл да доведе до отклонение от досегашните действащи закони, Пърс смята, че природните закони са резултат от еволюцията. Това означава, че те не са абсолютни, че нищо не им се подчинява напълно. Така допускаме, че в природата действа елемент на неопределеност, спонтанност или абсолютна случайност⁵. Пърс стига до заключението, че случайността е в основата на промените във вселената и така се появява доктрината му - тихастицизъм⁶, която е в основата на космология, разглеждаща закономерностите разума и природата. Пърс, че „природните явления не следват обобщаващи формули“⁷.

Именно разбирането на еволюцията, като комплексно явление от природния и менталния свят, е съществен момент за правилното разбиране на семиотичната и прагматистка доктрина във философията на Пърс.

Друг важен аспект от философията на Пърс е идеята му за монизъм, според която не съществува граница между сферите на физическото и менталното. Преходът от номинализъм към реализъм е съществен момент за задълбоченото и правилно разбиране на обективния реализъм и монизма, които отличават Пърс. Според първото разбиране, разумът има достъп само до собствените си мисли, докато според реализма всяка мисъл съдържа елемент на спонтанност. За Пърс реално е това, което оказва директно влияние върху сетивата. Терминът „монизъм“⁸ се отнася до първичните явления и начините, по които от тях се пораждат последвали такива. И, ако за материалистичният монизъм материята е първична, а за идеалистичният монизъм- разумът, то за Пърс материята и разума са

---

⁵ Peirce, Charles. The Essential Peirce, vol 1, p 289

⁶ От гръцки – τύχη (тюхе) – означава случайност

⁷ Peirce, Charls. Collected papers of Charles Sanders Peirce, vol 6, p. 588

⁸ <https://www.etymonline.com/search?q=monism>

взаимносвързани и подчинени на общи правила и закони. Това е в основата на доктрината за обективния идеализъм, при която не съществува граница между материята и разума.

И докато Пърс излага принципите на синехизма, тихизма и агапзма в научната си теория за еволюцията и в метафизиката си, то при Уилям Джеймс една плуралистична онтология, основана на доктрината, наречена от него „радикален емпиризъм“. Целта му е да формулира своя философия, с която да подобри и коригира досегашните емпирични доктрини, които смята за погрешни. Ето защо той я нарича „радикален емпиризъм“, с цел ясно разграничение от т.нар. „класически емпиризъм“. За него това разграничение отличава неговата философия от традиционната: значението, което прагматиците придават на понятието „опит“, не би трябвало да се идентифицира с разбирането му в традиционния емпиризъм. Това разминаване в начина на разбиране на „опита“ („преживяването“) е ясно открито в неговия „радикален емпиризъм“, заявявайки, че за да бъде радикален, емпирика не трябва да допуска в интерпретациите си нито един елемент, който не е пряко изживян, нито да изключва от тях всеки елемент, който е преживян пряко. За подобна философия отношения, които свързват преживяванията само по себе си да бъдат преживени и всяко едно преживяване трябва да се счита за „реално“, както всичко останало в системата“⁹.

Тук ще отбележа два съществени момента: първо ясното позоваване на монизма, което показва, че още със своя произход радикалният емпиризъм е неразделно свързан с плурализма и трябва да подчертая, че в основата на радикалният емпиризъм е концепцията за опита, върху която Джеймс развива цялата си метафизична теория. Следователно радикалният емпиризъм се фокусира върху опита и преживяването, допринасяйки в епистемологично отношение. От самото си начало радикалният емпиризъм като метафизична доктрина и прагматизма като епистемологично отношение вървят „ръка за ръка“ във философската система на Джеймс. Затова радикалният емпиризъм на Джеймс трябва да бъде разбран добре като ново и оригинално метафизично предложение, което макар и да се различава от рационалистичните позиции чрез свързване с емпиристката традиция, се опитва да преодолее позициите на класическия емпиризъм, като предлага нова и оригинална представа за опит.

---

⁹ James, William. *Essays in Radical Empiricism*, p.20

Така, ако прагматизмът бъде представен като нова и оригинална алтернатива на традиционните гносеологични решения, като цяло, философията му трябва да се разгледа като опит за преодоляване на подходите на съвременната философия.

В заключение, наред с метафизиката и двамата прагматисти развиват своята прагматистка епистемология, благодарение на която прагматизма се смята за философско движение, допринесло много за развитието на западната философия. И Пърс и Джеймс смятат, че заради многото нерешени въпроси в епистемологията, е необходимо ново разбиране за истината и познанието и отношението на науката към различните сфери на човешка дейност, за което въвеждат т. нар. новата теория за истината - прагматистката, която е обект на изследване в следващата глава.

ПРАГМАТИСТКА ЕПИСТЕМОЛОГИЯ: ОТНОШЕНИЕТО МЕЖДУ ИСТИНА И ОБЕКТИВНА РЕАЛНОСТ

Във втората част от дисертационния труд се фокусирам вниманието си върху зараждащото се философско течение и общите аспекти, свързани с прагматическият принцип при двамата прагматисти и основните им възгледи и схващания за знанието, вярата, истината, както и основните концепции на класическия прагматизъм. Към този проблем съм подхождала идентифицирайки характеристиките на прагматизма и осъществявайки свеобразен диалог и синтез с религиозните вярвания.

Пърс и Джеймс имат важен принос към епистемологията. Според Джеймс знанието трябва да се разбира в контекста на неговата прагматична функция за адаптация към околната среда. Въпреки, че Джеймс не се ангажира с формулиране на епистемология, неговите възгледи са свързани с разбирането на природата и възможностите на знанието, както и с критериите за определяне на истината около епистемологичният дебат, особено в неговите дебати за теория на прагматичната истина.

Джеймс възприема философията като лична потребност, с което се обяснява и концепцията му, че в крайна сметка философията се крие в жизненият темперамент на мислителя, даваща му живот. Той я интерпретира през призмата на човешкият темперамент, индивидуалното

преживяване и усет на всеки. Както отбелязва Джеймс, прагматизмът чрез плурализма е посредник между двата философски темперамента, служещи като архетипи: - „деликатният дух“ (рационалистът) и „твърдият дух“ (емпиристът)¹⁰. Такъв е също и между индивидуализъм и колективизъм чрез принципа на социалната солидарност, между науката и религията чрез мелиоризма¹¹ и между вярата и знанието (обединени в действието). Но това посредничеството, чрез синтезите, от една страна успешно преодолява традиционни проблеми във философията, а от друга страна то се явява като мост към една бъдеща философия, разкривайки науката и религията в техния контекст- научното изследване и моралното и ценностно ориентирано действие.

Освен това Джеймс използва двете основни тенденции на деветнадесети век: идеализма и позитивизма в опита си да задоволи най-интимните жизнени и духовни стремежи на човешкото същество. Джеймс смята, че тези две философски тенденции на XIX век са неспособни да задоволят жизнените и духовни потребности на човека и тук се появява прагматизма като нова философия. по-актуална и непротиворечаща на откритията в естествените науки. Отнасяйки така класифицираните му черти от характера на Джеймс към неговите два типа философски темперамент, бих могла да кажа, че Джеймс е комбинация от „деликатния дух“ и „твърдият дух“. За мен от основно значение за прагматизма му се корени именно в неговия темперамент и личност. Ясно е, че „твърдият дух“ и деликатният дух“ се „борят“ у Джеймс, за което свидетелства т. нар. противоречива „лична криза“, която Джеймс претърпява около 1870 г. завършваща с победата на вярата в свободната воля срещу детерминизма, към който го води науката. Преодоляването на тази житейска криза става под влиянието на френския философ Ренувие, обявил себе си за застъпник на онтологическия плурализъм. Именно прагматизмът му представлява неговите философски усилия и доктрина, даваща удовлетворяваща много жизнени проблеми, като чрез този своеобразен синтез се превъзмогват традиционните проблеми във философията.

---

¹⁰ James, William. The Principles Psychology. Dover Publication, Revised ed. Edition, June 1, 1950, p. 98

¹¹ Концепция, според която Вселената и цялото човечество имат прогрес в развитието си. <https://www.etymonline.com/search?q=meliiorism> . Джеймс предлага възгледа, основаващ се на вярата, че вселената се развива към по-добро. За разлика от него обаче Пърс, въпреки, че не си служи с това понятие, неговата философия също би могла да се нарече мелиористична.

В този смисъл и предвид характеристиките на неговия темперамент, неговата конкретна концепция за прагматизма е тясно свързана с хуманистичната загриженост, която ръководи неговото мислене. Това се потвърждава и от връзката, която Джеймс установява между хуманизма и неговите основни прагматически тези, тоест с неговата теория за истината, неговата концепция за радикален емпиризъм и плурализъм. И докато при традиционния прочит на прагматизма имаме нужда както от възприятията, така и от концепциите, то за Джеймс истинският опит се осъществява само чрез усещането (възприятието), което не е само метод за получаване на знания, а и инструмент за подобряване на нашите житейски практики. Според него реалността няма абсолютно съществуване и характер, напълно независима от човешките практики, убеждения и доказателства поради простата причина, че човешките практики, убеждения и доказателства са до голяма степен част от реалността, за която говорим.

Важна последица от това схващане на Джеймс, че отношението на индивида към истината, отношението, което се материализира в процеса на знанието, придобива ново значение, така че познавателната дейност сега се появява като специфичен тип в рамките на самото поведение. Ключовото понятие в Джеймсовата теория за истината е концепцията за проверка: вярата е вярна, ако е проверима, като за субекта включва удовлетворяване и прилагането в самия опит. В това можем да кажем, че се крие „рентабилността“ на истината.

За разлика от Джеймс, Пърс фокусира изследванията си върху търсенето на "истината", което прави чрез семиотиката, достигайки до прагматизма. Истината за Пърс е това мнение, в което всички изследователи са съгласни. Не зависи от мисленето като цяло, а от това какво може да мисли човек в даден момент, доближавайки се до истината. Идеята за науката и истината при Пърс е белязана от фалибилистичен характер. Тук разгръщам идеята за наука и истина при Пърс и непрекъснатостта на вселената и познанието, известна като „фалибилизъм“. Пърсовият фалибилизъм¹² дава възможност чрез разсъжденията и познавателните процеси да се достигне до истината по най-ефективен начин. Затова Пърс

---

¹² Доктрина, според, която нашето познание никога не може да бъде абсолютно достоверно. <https://plato.stanford.edu/entries/pragmatism/#SkepVersFall>

потвърждава, че принципът на приемственост е идеята за обективния фалибилизъм, защото именно той е концепцията, според която нашето знание никога не е абсолютно. Тази доктрина за приемственост, която потвърждава, че всичко е в един континуум¹³. Според мен приемането на фалибилизма води до няколко последици, а именно до неговата концепция за истината и общността. Пърсовият фалибилизъм не е радикален скептицизъм, тъй като той дава възможност за достъп до истината. Чрез метода на фалибилизма се осъществява достигане на истината по най-ефективен начин. Накратко Пърсовият фалибилизъм чрез обединяване на разсъжденията и познавателните процеси, има за цел достигането до истината като съвместна на общност изследователи.

Главата завършвам с безспорният принос на Пърс в развитието на логиката. Логиката на изследването се състои в допълващата работа на трите вида разсъждения, като така се разкрива правилното протичане на изследването. Всички изследвания започват с хипотеза, с която биха могли да се обяснят неочакваните и изненадващи факти, т.т. всяко изследване започва с абдукция. След това всички последици от предложената хипотеза трябва да се проследят и тук е мястото на дедукцията. И накрая тези последици трябва да се тестват и проверят експериментално- чрез индукцията. Всички научни изследвания започват с абдукция и завършват с индукция или казано с други думи научните изследвания започват с правдоподобна хипотеза и завършват с вероятно предложение. Дедукцията е само междинен процес, който позволява да се проследят последствията, но не осигурява достоверността на изследването.

Пърс възприема абдукцията като извод, а не просто чиста случайност и че човешкият ум има даденост да предсказва. Затова според него, ако предположението или гадаенето са били случайни, то безкрайният брой възможни предположения би направило невъзможно откриването и достигането до правилната посока на научното изследване, което ще затрудни и забави работата. Има три неща, които не можем да постигнем: абсолютна сигурност, абсолютна точност и абсолютна универсалност¹⁴. За Пърс научният метод се състои в постулацията на една грешна и допустима хипотеза, която се проверява.

---

¹³ Hack, Susan. Fallibilism and necessity, p. 37

¹⁴ Pierce, Charles. Collected Papers of Charles Sanders Pierce, 2.141

ПРАГМАТИЗЪМ, РЕЛИГИЯ И ВЯРА

В трета глава анализирам отношението между вярата, религията и характеристиките на прагматизма на Уилям Джеймс и неговото прилагане към религиозните убеждения както и концепцията за „религиозната вяра“ на Уилям Джеймс. За Пърс „убежденията“ се различават едно от друго чрез различни начини на действие, от които те са породени. По този начин религиозните убеждения се превръщат в начин на живот, а религията сама по себе си е живот и може да бъде идентифицирана само с вяра, особено когато нещо, което трябва да бъде преживяно, а е казано или мислено. Самият Джеймс дава легитимност на религиозната вяра, която има по смисъла на жива вяра, когато тя е представена като практическа или реална, отколкото действието, което провокира. За него е важна връзката между вярата и действието, защото тя позволява религиозната вяра да се основава на действието – това, в което се вярва, се вижда в действията. Джеймс и Пърс считат, че религиозната вяра в практическите ѝ последствия има етично съдържание, в следствие на което религиозното отношение трябва да води към милосърдие и любов.

В Джеймсовия плурализъм, богословието се нуждае само от разширяване на тълкуването на Божиите намерения и дава на всеки човек свобода да избира своите убеждения¹⁵. Според него опитът позволява да се види резултатът и успешно да се съчетаят всички истини, така че в плурализма религиозният опит се превръща акредитатор на Божията реалност.

Тук систематизирайки понятието за „религиозната вяра“ в прагматичната му философия, изследвам неговия прагматизъм и как той използва този метод, за да го приложи към религията и така да определи истината в религиозните убеждения. Самият Джеймс се занимава с религията още от 1897 г. във „Воля за вярване“, където се проявява склонността му към протестанството и след това в „Разновидности на религиозния опит“ през 1902 г., където демаркира различията между протестанството и католицизма, отбелязвайки, че знанието на „религията е свръхестествено. Уилям Джеймс първоначално разработва концепцията си за „религия“ под влиянието на калвинистките си предци и баща му, който по това време посещавал общност, чието мото е било да

---

¹⁵ James, William. *“The Will to believe”*, p.231-235

упражнява истината, любовта и справедливостта. От ранна възраст обаче той не се съгласява с някои елементи на калвинизма, особено с институционализма. Отхвърлянето, което се подчертава в дефиницията на неговата концепцията му за „религията“, напълно игнорира институционалния аспект: „В известен смисъл личната религия ще покаже, че тя е фундаментална в по-голяма степен, от която и да е теология или система църковно¹⁶.

Понятието му за „религия“ има не само философски елементи, но и психологически. През 1902 г. той определя, че това не може да означава някакъв индивидуален принцип или същност, напротив, това е колективно и се различава от институционалната и индивидуалната религия, като се посочва, че институцията се интересува от йерархии, а индивидът е свързан с нея. В по-личностен аспект религията съставлява вътрешните нагласи на човека в центъра на неговата съвест, неговите заслуги, неговото безсилие, неговата непълнота. Религията остава важен момент в историята, а богословието играе жизнено важна роля: действията, които този вид религия подбуждат, не са ритуални, а лични. Религиозното убеждение на Джеймс не се ограничава само до вярата в божествеността и до преживяването, за него душата, която практикува религия е здрава душа, а оттам това би довело до изцеление на тялото. Джеймс никога не престава да възприема религиозния опит като реален и като включващ действителна връзка с по-висша сила.

За него вярата не трябва да се пренебрегва във философията, тя е необходима, за да се получи религиозна сигурност. И в този смисъл, за Джеймс вярата се превръща в синоним на „работеща хипотеза“, с което Джеймс се опитва да постигне поставянето на вярата в рационална рамка, показвайки способността ѝ да мотивира и да води човек напред в действията. Дори понятието “faith” включва в себе си ”belief”, тъй като вярването включва вярата. Тези два термина при Джеймс се използват и за усилване на етико-религиозния фокус върху Прагматическият принцип. Оттук следва, че полезността на едно вярване му придава значение и в тази връзка вярата мотивира нашите действия. С това Джеймс експлицира втората тенденция във формулировката на Прагматичният принцип.

---

¹⁶ James, William. Principles of Psychology, vol. II,

Като част от прагматисткият подход при Джеймс, съм разгледала тази връзка през религиозната му концепцията в „Разновидности на религиозния опит“. Накрая завършвам с теорията на Джеймс за свръхестественото, за да покажа, че неговата философия на религията не се опитва да обоснове последната само с „практическата ѝ полезност“. В „Разновидности на религиозния опит“ Джеймс посочва как в религиозния живот вярата се олицетворява с проявите, възприети от опита, като така може да се определи произхода на религиозната вяра. За него „религията“ се намесва в област от човешката природа и с връзки необичайно близки до подсъзнателната област. В този смисъл религията включва психологически характеристики и следователно тази област е източникът на сънищата и мистичните преживявания, които човек възприема. За Джеймс именно така се подхранва религиозната вяра и следователно тези преживявания повлияват на религиозния живот. В „Разновидности на религиозния опит“ той твърди, че всеки, който притежава религиозно убеждение, притежава щастие и интуиция на истината. Ето защо религиозното чувство или религиозен страх се появяват в страха, следователно, религиозните емоции са психически субекти, различаващи се от конкретни емоции. В „Разновидности на религиозния живот“, Джеймс твърди, че има религиозна вяра и щастие.

Накратко казано Уилям Джеймс предлага прагматична философия във време, в което науката и религията са отдалечени, приемайки, че религията има за цел да установи етика, обект на божественост, с надежда за спасение и безсмъртие. В тази философия религиозната истина се основава на резултата и религиозния опит, който трябва да се изучава от изцяло нова наука за религията. Джеймсовата религия не е обвързана с догма, въпреки че се идентифицира с протестанството, нито е абсолютистка или детерминистична, а напротив тя „отваря“ плурализма, свободната воля и е приведена с мелоризма. Тази религия е идеология и философия, която подчертава морала, справедливостта, етоса и надеждата на вярващия след смъртта.

Освен това характерно преживяване за вярващия е чувството на съединение с божественото. Джеймс обяснява това явление с мистичното преживяване на божественото. В религиозните си убеждения Божието същество е недостижимо за човека. Също така трябва да отбележа, че в Джеймсовата философия религиозната истина се основава на резултата и индивидуалното преживяване, плурализма и

свободната воля. Религията се превръща в чувство, идеология и философия, чиято основа е вярата, индивидуалния опит и резултатите, които установяват вярата на вярващия, като определят, че нещо е вярно, до доказване на обратното. Тази съвкупност от убеждения, в концепцията му, поставя под въпрос непоследователността в метода ѝ за определяне на истината за религиозните убеждения.

В тази глава изследвам връзката на религиозните убеждения при Чарлс Пърс, и в частност вярването като най-фундаменталното понятие на прагматизма. Тъй като в прагматизма съществуването на духовни и религиозни практики се маргинализира и интегрира в социалните преживявания, тук обръщам специално внимание на стойността на религиозната вяра в практическите ѝ последствия, като резултат от връзката между вярата и действието.

През целия си живот Пърс се опитва да подчертае основното единство на науката и религията срещу тези, които твърдят, че науката и религията говорят два различни езика. Между двете области на знанието няма противоречие по-скоро те се подкрепят взаимно в това, което би било приемственост на инстинкта, чувствата и разума. Науката, без емоционалните и опитните форми на религията, е просто сциентизъм, неефективна и неинспирирана теория и религия без науката е сляпа.

Както и правя съпоставка между прагматизма на Пърс и Джеймс, тъй като самият Пърс нарича собствената си теория „прагматицизъм“, разграничавайки по този начин собствените си разбирания от тези на Уилям Джеймс. Пърс счита, че религиозният процес се осъществява вертикално от определена група от потенциални вярващи. Така религията до голяма степен поставя общителността на индивида, тя е основното средство за връзката му с другите. Този процес може да се разгледа и като навлизане на света в нечия субективност. В този смисъл вярата е събитие с определена степен на обективност и следователно придобива обществено измерение, външно от съвестта на тези, които вярват или се съмняват. Религиозният феномен е ясен за всички нас, по-доверчив, отколкото недоверчив. Неговата истина се крие именно в неговата другост- религията идва отвън, защото е божествена. За разлика от него в „Разновидности на религиозния опит“ на Уилям Джеймс религията е субективно явление. Тя разграничава религията от религиозността, тоест религията като институция на религията като опит. Тогава се оказва, че

религиозността е процес на присъединяване. Вярата достига до представа за света, представяне за него. Състои се от един вид доброволна лоялност. Религията се наблюдава отдолу, от практиките и вярата на вярващия, от чувствата, емоциите и сърцето си. Религията е вяра, която се предлага на душата на вярващия за консумацията на нейното спокойствие и спокойствие. В този смисъл Джеймс полага основите на психологията на религията, на религиозния опит като израз на връзката между индивид и божествено.

Основният акцент на тезата на Джеймс в сравнение с методите за фиксиране на убежденията на Пърс е да се обърне внимание на проблема с промяната на убежденията от индивидуалното разрешаване. Въпреки че Пърс идентифицира няколко начина за вярване, Джеймс настоява за възможността да се вярва в нещо друго. Основателят на психологията в САЩ залага на индивида и способността му да намира други пътища, които отстъпват на неговата воля за вярване. За Джеймс религиозната вяра, за разлика от Пърс, когато говори за метода на авторитета, не е ритуал, а средство, чрез което една душа вярва. Оставя отворена възможността за методологията, оставя отворена и възможността религиозната вяра да е акт на творение, а не израз на конформизъм от предците. Възщност каквито и различия да откриваме във възгледите на двамата американски философи, въпреки всичко откриваме систематичност и откритост към дебатиране на проблемите, съдържащи се в тях.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение възгледите на Пърс и Джеймс свързани с проблема с вярата и религиозно в концепциите им е доста разностранен, което ме кара да смятам, че прагматикът не е „статичен“, а е философски гъвкав и приспособим, в рамките на теоретичен спектър, характеризиращ се с несъгласието си с много от философските традиции, ръководени от дуализма. Той не е школа на мисълта, но представлява източник за мисловна връзка, помагайки ни да изясним идеи си, когато се опитваме да изучаваме обектите в света, с които те са свързани и взаимодействат. С други думи, прагматизмът, поставяйки под въпрос религиозната мисъл чрез догмите, не обезсилва силата на религиозните вярвания и връзката, което ме кара да потвърдя и моето убеждение, че вярата

е ключовият момент, основата на всяко действие, което от своя страна се основава на различни убеждения.

НАУЧНИ ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯТ ТРУД:

Разработена е концептуална рамка за разбирането на прагматизма и религиозният аспект, като синтез на вярата, действието и знанието в концепциите на Уилям Джеймс и Чарлс Пърс.

- Изяснена е връзката между прагматизма, религията и еволюционната космология в концепцията на Пърс.
- Аргументирана е ролята на Метафизичният клуб като основополагащи за прагматизма.
- Осъществена е схематизирана таксономична класификационна графика на Пърс.
- Очертани са допирните точки и различия между Пърс и Джеймс, извеждайки приносите в прагматистка перспектива.
- Дефинирани са основните оси на Пърсовата мисъл, прилагайки разработените идеи в лоното на тази философска концепция, с цел концептуализиране отношението между прагматизма и религиозното вярване.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Petrova, D.** “Religion and the formation of human behavior in children with special educational needs“, Polish:University Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2017, ISBN 978-83-7051-837-0
2. **Петрова, Д.** „Религия как инструмент интеграции в контексте болгарской образовательной системы“, в сб. Исследовательский потенциал молодых учёных: нция взгляд в будущее, изд.: ТГПУ им. Л.Н. Толстого, 2019, ISBN 978-5-6042450-3-3
3. **Петрова, Д.,** Религиозното обучение в контекста на българското образование: теории, практики и перспективи, в сб. Религия и образование:история, традиции и съвременни тенденции, Сборник доклади от международна научна конференция II, изд. Студио 18, ISBN 978-619-7249-60-6
4. **Petrova, D.,** Religion in the context of Bulgarian education: a tool for integration in social reality and religious culture, Geopolitics in the Black Sea Region-tendencies and challenges, Belpak doo New Belgrade, Belgrade, 2019, ISBN 978-86-85985-40-9, ISBN 978-954-8765-15-2